

SARAYOVA OSMANLININ BIRAKTIĞI GİBİ DURUYOR! Bosna-Hersek Gezi Notları

Ali AKPINAR*

Hz. Âdem'in eşiyle birlikte cennetten dünyaya göçü ile başlayan seyahat, çok yönlü ve bol kazanımlı bir harekettir. Özellikle amaçlı seyahatler, bir yandan insanlar arasında sağlam bağlar kurarken, diğer taraftan nefislerin olgunlaşmasına katkı sağlar, bilgi ve ahlakî donanımları artırır, ekonomik hayatı canlandırır. Kısaca söylemek gerekirse bir bilgi ve kültür pazarı olan seyahat, kendi bereket ve kazanımlarıyla gelir. Biz bu kısa yazımızda Bosna seyahatimizin bize kazandırdığı bazı düşünce, duygu ve tespitlerimizi okuyucularımıza aktarmaya çalışacağız.

Bir Osmanlı Şehri: Sarayova

Bir turizm şirketinin organize ettiği *Dinler arası Diyalog Seminerlerine* katılmak üzere bir grup ilahiyat Hocasıyla birlikte Bosna Hersek'in başkenti Sarayova(Sarajevo)'ya gittik. Sarayova hava alanında lokum ikramı ile karşılandık. Bosna'da çay ve kahveler, genellikle lokumla servis yapılıyor.

Rehberimizin bize verdiği bilgilere göre 4 milyon üç yüz bin nüfusa sahip olan bugünkü Bosna Hersek'in yüz ölçümü 50 bin kilometre kareden biraz fazla. Nüfusun %43 ü Boşnak, %36 sı Sırp, %14 ü Hırvat ve diğer unsurlardan oluşuyor. Cumhurbaşkanlığı üçlü ve dönüşümlü bir sisteme sahip. Yönetimde asıl etkin güç ise Avrupa Birliği ülkelerinin üç yıllığına dönüşümlü olarak atadıkları kişi.

Başkent Sarayova'da Boşnakların oranı %80 leri buluyor. Savaşa rağmen üç halk grubu birlikte yaşamaya devam ediyorlar. Savaş öncesi sözlü marşa sahip olmasına rağmen şu andaki Bosna Millî Marşı, sözsüz yalnızca müzikalden oluşuyor. Boşnak, Hırvat ve Sırp'ların üzerinde bileştikleri bir sözlü marş henüz yazılmamış. Aslında bu da çok anlamlı. Dinlediğimiz müzikal, şairin ***Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem/Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bızarım*** dizelerini hatırlatıp ***anlarsınız ya! Dercesine*** bize çok şeyleri anlattı.

Başkent Sarayova, çoğu Osmanlı yapısı yüze yakın camisi ile bir Osmanlı şehri. Dört bir yanı dağlarla çevrilmiş bir güzelim ova. İdman dağlarının altından çıkan ve Sarayova'nın içinden geçen Bosna Nehri şehre ayrı bir güzellik katıyor. Şehir yeşil

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail:lakpinar@cumhuriyet.edu.tr

içerisinde bir dünya harikası görünümünde. Binalar ve insanlar yeşilin içerisinde. Baharın gelmesiyle birlikte yeşil, mavi ve diğer renklerin her tonunu Bosna'da görmek mümkün. Başkent Sarayova yahut Saraybosna olarak biliniyor.

Fatih Sultan Mehmet, at üzerinde meşakkatli yollardan geçerek Sarayova'nın dağlarından güzelim ovayı örnece **'Saray gibi ova'** demekten kendini alamamış, bu yüzden şehre Sarayova denilmiş. Şehirde bir saray bulunduğundan dolayı bu ismin verildiğine dair de bir rivayet var.

1386 da başlayan Osmanlı akınları sonucu Bosna Eyaleti 1463 de fethedilmiş, 1878'de yapılan Berlin Antlaşmasıyla Avusturya-Macaristan'a verilmeye kadar dört yüz seneden fazla Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır.

1984 Dünya kış olimpiyatlarına ev sahipliği yapan bu şirin şehir, 90'lı yıllarda acımasız bir savaşın içerisinde bulmuş kendisini. Büyük stadın yanındaki stat şehitlik olmuş. Zaten Sarayova ve diğer Bosna şehirleri büyük büyük mezarlıklarla dolu. Bir uçtan diğer uca uzayıp giden ve bembeyaz mermer taşlarıyla dopdolu olan mezarlıklar, yeşilin içerisinde kefenlerine bürünmüş şehitlerin dimdik ayakta yaşadıklarını ilan ediyor adeta. Bare adlı büyük mezarlığın ortalarında yatan bir Türk dostu ve büyük âlim *Tayip Okıç Hocayı* dualarla anıp gezimize devam ediyoruz.

Önce şehrin merkezine gidiyoruz ve turistik eşya dükkanlarının bulunduğu Başçarşı içerisindeki Gazi Hüsrev Bey Camii ve külliyesini geziyoruz. Kurşumliye(Selçukiye) Medresesi, Şadırvan, Sarayova'nın adeta arması olmuş tarihi çeşme Osmanlı Sebil'i, Bezistan, Ferhatpaşa Camii, Fatih Camii ve diğer camilerle tarihe gezimiz devam ediyor. Camilerin arasında gördüğümüz Katedral, dün olduğu gibi bugün de öteki ile birlikte yaşamının bugün de mümkün olduğunu güzel bir şekilde ilan ediyor.

Fatih Camiinin minberinde asılı duran yeşil zemindeki beyaz ay yıldızlı Osmanlı Bayrağını soruyoruz camii imamına. **"Terk edip gittiğiniz gündün beri aynı yerde asıl duruyor"** diye cevap alıyoruz. İki şekilde anladık bu özlü cümleyi: terk edip gittiğiniz gündün beri biz, değerlerimize sahip çıkmaya devam ediyoruz. İkinci olarak bu cümle, siz bizi terk ettiniz, bıraktınız, bizimle çok fazla ilgilenmediniz şeklinde sitemli bir cevap gibi geliyor bize.

Şehrin incisi Bosna Nehri üzerindeki Hünkar (Latin) Köprüsünü seyrederiz. Üzerinde (28 Haziran 1914) Avusturya veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ın bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesi sonucu I. Dünya savaşının çıkmasına sebep olan ve tarihe tanıklık eden hüzünlü köprüyü.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinden sonra, dünyada en fazla yazma eserin bulunduğu Kütüphane binasını uzaktan izliyoruz. Onca tarihi eserle birlikte, insanlık düşmanı oldukları kadar kültür ve medeniyet düşmanı da olan Sırplarca hunharca yakılan büyük bina, **"İbret almazsanız tarih tekerrür eder"** diye inliyor.

Tarihi Kütüphanesi gibi Sarayova ve diğer gördüğümüz şehir ve köylerin hemen hepsinde hala savaşın izlerini görmek mümkün. Birleşmiş Milletlerin savaşın izlerini silme konusundaki ısrarlı ve baskıcı politikasına rağmen hala kurşun, füze ve bomba izleriyle yaralı yüzlerce bina görmek mümkün Bosna'da ve diğer şehirlerde.

Sarayova'da ziyaret ettiğimiz İlahiyat Fakültesi binası tarihî görkemi ile yaşadıklarına tanıklık etmeyi sürdürüyor. Binayı gezdiren Dekan Yardımcısı bize **"Bu bina ne büyük Kadîları (Hâkim/Hukukçuları) yetiştirdi Osmanlı'ya bir bilseniz!"** diye hüzünleniyor. Bosna, hakkında **"İlim İstanbul'da ile bitse, Bosna'da bitmez"** vecizesinin söylendiği bir ilim ve kültür merkezi olarak geçmiş tarihe. Tarihî medrese tarzındaki binanın avlu kısmını dolduran mezuniyet programına gelmiş iki yüzden fazla medrese (lise) ve ilahiyat öğrencisi **"Ecdadın izindeyiz. Gevşemeyin, üzülmeysin, inanıyorsanız en üstün mutlaka sizsiniz!"** dercesine ümit ve heyecanla geleceğe hazırlandıklarını lisan-ı halleriyle haykırıyorlar. Dillerini anlamasak da son derece temiz ve estetik giyimleri ile bizi büyüleyen bay bayan yüzlerce genç adam bunları söylediler bize, onurlu duruşlarıyla. Keşke diyorum İlahiyatlar arasında karşılıklı öğretim elemanı ve öğrenci değişimi olsa da hem zengin tabii atmosferden, hem de ilim ortamından faydalanabilsek!

Hasta döşeğinde **"Öldüğümde beni şehitlerin arasına gömün, ben onlarla birlikte olmak istiyorum"** diyen Bilge Kral Aliya İzzet Begoviç'in mezarının başındayız. Bembeyaz mezar taşlarıyla bir kefen ormanını andıran büyük mezarlığın tam ortasındayız. Ölümsüzlüğü tadan insanların arasında. *Boşnak Müslüman* olmaktan başka suçları olmayan ve tek taraflı bir katliam sonucu katledilen çocuk, kadın, erkek binlerce (iki yüz elli bin) şehidin arasında **"Burada da sizinleym"** dercesine yatan Bilge Kralın mezarının başında. Sağ elini kalbinin üzerine koyarak **"Ölsen de kalbimizdesin Aliya"** dercesine Boşnak asker nöbet tutuyor Aliya'nın başında. Mezar üstü açık son derece mütevazı, bir o kadar da estetik güzellikte bir kubbenin altında. Rahmet yağmurlarına ve gelen ziyaretçilerin dualarına gönlünü açmış bir bilge adamın huzurunda. Ruhun şâd olsun Aliya, makamın cennet olsun deyip yola devam ediyoruz.

Beyaz Kale (Byela Tabya)'ye çıkıp güzelim Sarayova'yı tepeden izliyoruz, tam o sırada şehrin dört bir yanından ezan sesleri yükseliyor ve bunca baskı, zulüm ve katliamlara rağmen **"Yıkılmadık ayakta ve ayakta kalmaya devam edeceğiz"** diye haykırıyor adeta ezanlar tüm cihana.

Saraybosna **yorgun, durgun, kırgın** ve biraz da **dargın** bir şehir görünümünde. Savaş yorgunu bir şehir, savaşın üzerinden on yıl geçmiş olmasına rağmen hala tam olarak kendine gelememiş, yıkık harabe evleri, delik deşik duvarları ile gazî bir kent. Durgun Saraybosna, tabiatın cıvı cıvı canlılığı şehre tam olarak yansımamış, sanki yaraları hala kanıyor, ağrıları hala sızlıyor. Tüm şirinliğine rağmen bunca zulmü kendisine reva gören insanlığa kırgın Saraybosna. Ve zor zamanlarında kendisini yalnız ve yardımsız bırakan kardeşlerine dargın Saraybosna.

Kalesinden tabii güzelliklerin her türlüsü görünen, semaya yükselen minareleriyle **“Ben Müslümanım”** diyen, yeşilin içerisinde bir şirin şehir. Harabe binalarıyla **“Bu zulmün hesabını kim, ne zaman soracak”** diyen boynu bükük bağı yaralı bir kent. F tih’in torunlarına **“Mukaddes emaneti ne yaptınız?”** diye hüzünle inleyen bir gaz .

Akşamleyin Boşnak, Hırvat ve Sırp çocuk ve gen erinden oluşan ve yüze yakın kadrosuyla Sultan Mehmet Fatih Korosundan ilahilerle kendimize geliyor ve tarihe derinlemesine bir yolculuk yapıyoruz. Korodakiler, belki de çoğunun manasını anlamadan onlarca Türkçe ilah  ve marş okuyor. Bir çoğuna yeni yorumlarını katarak hem de. Taleal Bedru, Eyvah Demeden Allah diyelim, Gel gör beni aşk neyledi gibi pek çok klasiğimiz akardiyon, gitar,  d, klarnet, dümbelek, def, ney ve diğer batı enstrümanları eşliğinde söyleniyor.

Veizler Şehri Travnik

Bizim şehz deler şehri Amasya’yı andırıyor. Tabii ki yeşili ve akarsularıyla Amasya’dan çok daha güzel ve gizemli bir kent. Kale, Medrese ve camileriyle  nl  Travnik şehri. Savaş sırasında önemli bir merkez olarak görev yapmış. Hersekz de Ahmed Paşa, Sokollu Mehmet Paşa başta olmak  zer tarihte onlarca vezir yetiştirmiş Osmanlı’ya. Bugün de Travnik Medresesi tedrisatına devam ediyor. Bizde medresenin olumsuz çağrışımlarına karşın, tarihî tasarımda yapılmış, teknik ve modern donanımlar içerisinde pırıl pırıl bir bina ve içerisinde din ve fen bilimlerini tedris eden cıvıl cıvıl  ğrenciler. Bilgisayar odası, laboratuvar ve tenis masalarıyla ferah ve görkemli iki binada bay bayan öğrenciler eğitimlerine devam ediyorlar. Medresenin girişindeki panoda Fatih’in Boşnaklara tanıdığı imtiyazlar ve engin hoşg r l  cümlelerini içeren meşhur fermanı Türkçe ve Boşnakça olarak yazılıp asılmış duruyor.

Travnik kalesinden şehre baktığımızda onlarca minare ve camisiyle Osmanlı ve İslam izlerini şehrin hemen her yanında görmek mümkün. Şehrin ortasından akan Travnik  ayı kenarında kurulmuş dönme su dolaplarının çevirdiği ızgara fırınlarda kuzu çevirmeleri yapılıyor. Her tarafı rengarenk yazı ve motiflerle süslü Alaca (Süleymaniye) Camisinde kıldığımız ikindi namazından sonra cami hocası cemaate dönüp **“Gurbanlar Hojgeldiniz”** diye söze başlayıp cami hakkında Boşnakça bilgi veriyor. Bosna Hersek’teki cami imamları genelde Arapça biliyorlar ve çoğu hafızlardan oluşuyor.

Travnik yolunda Ahmi  köyüne uğruyoruz. Bir yaşından seksen doksan yaşında  ocuk kadın, genç ihtiyaer yüzlerce insanın camiye doldurularak yakılarak katledildiği köyün camisi içerisindeyiz. Camide epey bir ziyaretçi var. Yenilenen cami duvarları ziyaretçilerine **“Nerede kaldınız, yakılıp yıkılırken sizler neredeydiniz”** diye inlemeye devam ediyor hala. Cami avlusunun bir köşesinde bulunan ve üzerine şehitlerin isimleri kazınmış mermer  bide sessiz ve sitemli bir halde **“Allah yolunda**

can verenlere ağlamak yakışmaz” deyip gözyaşlarını içine akıtmakta, sitemlerini ise suskun ve fakat onurlu duruşuyla cihana haykırmakta.

Mostar

Mostar yolunda yanı başında akan yemyeşil ırmağın kenarındaki Konjic’de mola veriyoruz. Çelebiçi (Çelebiler) beldesinin yanındaki Konjic. Buralara fetih öncesi alperenler Konya’dan gelmişler ilkin. Onlar İslam’ın engin güzelliklerini getirerek buraları fethetmeye hazır hale getirmişler. Konya’dan gelen bu güzel insanlara vefa örneği sunmak için bu şirin beldeye Konyacık anlamına bu isim verilmiş. Lokumlu kahve molasından sonra Mostar’a doğru yola devam ediyoruz. Yine su kenarındaki vahşi cazibeli yeşilliklerin arasında tabii ki!

Mimar Sinan’ın talebesinin arkadaşının boğulması sonucu Neretva Çayı üzerinde inşa ettiği eşsiz özellik ve güzellikteki Osmanlı köprüsünün olduğu Mostar. Savaşta tarumar edilen köprü yeniden yapılmış yapılmasına ama başı dik gibi görünse de hüznle bakıyor köprü altından akan sulara. Bu zulmü kendisine reva görenlere bir şeyler söylemek için başını kaldırmış gibi duruyor, fakat duygularını kelimeler ifade edemediği için susuz ve sakin.

Mimar Sinan Mektebinin eşsiz mimarî özelliklerine sahip tek kemerli sivri köprü, yemyeşil Neretva üzerine 9 sene gibi bir sürede kesme taşlardan yapılmış (1557-1566), güzelliğinden dolayı ona **“Taş kesilmiş ay”** denmiş, hakkında **Taşımış harcını gâzileri, serdarıyla/Taşı yenmiş nice işçisi, mimarıyla.. Hayran olarak bakarsınız da/Hülyanızı fetheder bu hali..** diye şiirler söylenmiş, ama belki birkaç dakika içerisinde yerle bir edilmiş bir hüznün köprüsü. Köprü, savaş sonrası aynı tarzda yeniden inşa edilmiş edilmesine ama, **“Benim suçum neydi de bu insanlar(!) bana bunları revâ gördüler?”** diye sormaya devam etmekte.

Koski Mehmet Paşa Camii ve Karagöz Camiinin avlusunda savaşın korkunç görüntülerini sergileyen bir resim sergisiyle irkiliyoruz. Biz, duvardaki resimlerle irkilirken, o sahneleri yaşayan insanların ruh halini ve onlara bu barbarlığı revâ görenlerin ruhsuz hallerini anlamaya çalışıyoruz.

Köprü’nün yanı başındaki bina duvarları, Sırp hainlerinin kurşun izleriyle göz yaşı kurumuş gözeler gibi durmakta. Minarelerle birlikte aynı kareye, dağın tepesine savaş sonrası dikilen dev bir Haç giriyor. Müslüman Mostar’lılara, **bu şehir yalnızca sizin değil** dercesine. Bosna Hersek’in Bîhaç (Haçsız şehir) adlı şehrine inat, minareler arasında anlamsız bir şekilde duran bu tahrik unsuru heykel bir ucube olarak hafızamızdaki yerini alıyor.

Alperenler Tekkesi

Adriyatik Denizine otuz kilometre kadar mesafedeki son Osmanlı kalesi olan Poçiteli köyünü ve kalesini ziyaret edip dönerken yine muhteşem doğa güzellikleri

içerisindeki Alperenler Tekkesine varıyoruz. Mevlevî dervişlerinin kurduğu, Kadirî ve Nakşî Dervişleriyle bugün de işlevselliği devam eden tekkede lokumlu çayımızı içip tarihin derinliklerine yolculuğumuzu sürdürüyoruz.

Tekke dönüşü yolda taş yapı eski bir binanın duvarında bir kitabede şu satırları okuyoruz: **Büniye hâze'l-binâ fi's-sene 1913**. (Bu bina 1913 de yapıldı) Demek ki diyoruz, bin dokuz yüzlü yıllarda bile Arapça ifadeler, bu bölgede anlaşılabilir. Zaten bugün pek çok Bosnalı kendini Boşnak olarak eğil, **Osmanlı** olarak tanıtmakla iftihar ediyor.

Bosna'nın Kaderini Belirleyen Savaş Tüneli

Bir savaştan çok, silahsız bir halka karşı yapılmış bir katliam sonucu iki yüz elli bin insan şehid olmuş, bir o kadar kişi yaralanmış, kırk bin kadına tecavüz edilmiş, bunların on beş bin kadarı hamile kalmış ve yarım milyona yakın insan da göç etmiş Bosna 93 Harbinde ve sonrasında. Sarayova'yı çepeçevre çeviren dağlara Sırplar aylar öncesinden yığınak yapıp abluka altındaki halkın üzerine ateş yağdırmışlar. Sarayova'ya günde ortalama iki bin bomba düşmüş ve bu saldırı üç yıldan fazla devam etmiş.

Sadece Bosna çayının altından kaynadığı İdman Daları Müslüman Boşnakların elindedir ve yardımlar oraya kadar gelmekte ve fakat şehre bir türlü ulaşamamaktadır. Halk sert kış soğuklarında elektrikten yoksun bir halde açlık ve hastalıktan kırılmaktadır. Sığınaklarda ısınabilmek için evlerindeki kitap, koltuk, dolap ne varsa yakmaktadırlar. İşte böyle bir ortamda kazılan 800 metre uzunluğunda, 160 cm yüksekliği ve bir metre enindeki meşhur Tünel imdada yetişiyor. Ve savaşın seyri yavaş yavaş değişip Müslümanların lehine dönmeye başlıyor ki dış güçlerin baskısıyla ateşkes sağlanıyor. Boşnaklar katledilirken seyirci kalanlar, Sırplar'ın yenilgisine tahammül emiyorlar!

Tünelin girişindeki evler harabeye dönmüş, duvarları delik deşik olmuş ama Sırplar, bir türlü tüneli keşfedememişler. Tünelin girişindeki ev bugün, mütevazı bir savaş müzesine dönüştürülmüş durumda. Bilge Kralın giydiği asker elbiseleri, tüneli geçerken kullandığı raylı sistemde giden basit sandalye, diğer savaş giysi ve silahları ile savaş resimlerinin sergilendiği amatör bir müze.

Dönüş için Sarayova Havaalanındayız. Kontrolde geçtikten sonra öğle namazını kılabilmek için mescit ararken bir bayan görevli imdadımıza yetişiyor ve bir poşette bulunan seccadeleri getirip bize bekleme salonunda bir köşe gösteriyor, kibleyi işaret ediyor. Orada cemaatle namazımızı kılıp bu inceliğinden dolayı görevliye teşekkür edip uçağımıza biniyoruz...

Sona Doğru Bazı Öneriler

Bosna Hersek'in pek çok şehrinde, savaş sonrası pek çok İslam ülkesi adına yapılmış camiler gördük, bize söylenildiğine göre Türkiye'nin müstakil olarak

yaptırdığı gözle görülür bir cami yahut büyük bir eser yok. Sadece Sarayova'da yıkılan Doğumevinin yerine yaptırılan hastane ve açılışını yapan Başbakan Erdoğan'ın ismi yâd ediliyor. Bir de rahmetli Özal'ı ve yardımlarını hiç unutmamış Bosnalılar. Tabii ki savaş süresince yardımlarını esirgemeyen Türk halkına da minnet duymaktalar. Gönül ister ki ecdadımızın cami, medrese, bedesten, sebil ve benzeri hizmet binalarıyla donattığı savaş sonrası Bosna Hersek'inde, bize ait çok daha fazla eserimiz olsun ve onlar Osmanlının torunlarını da orada temsil etsin.

Rehberimiz bize üzülerken Bosna Hersek'in tekstil, beyaz eşya, oto ve elektronik eşya pazarında İtalya, Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin etkinliğinden bahsetti. Türk yatırımcılar ve girişimciler ise, pek fazla görülüyor. Hatta savaş döneminde gösterilen yakın ilgi kadar bile ilgi alaka yok bugün. Yeni yeni bazı yatırımcı kuruluş ve iş adamları gelmeye başlamış. Yani Bosna Hersek, Türk iş adamı ve yatırımcılarını bekliyor.

Dünyanın pek çok ülkesinde varlığını sürdüren Türk Okulları Bosna'da da Türk bayrağını dalgalandırmaya ve değişik ırk ve renkteki öğrencilerine İstiklal Marşımızı okutmaya devam ediyor. Şimdiye kadar bine yakın mezun öğrencisi ve bir o kadar da mevcut öğrencisi ile bu okullar bizi tanıtmaya ve milletimizin haklı gururu olmaya devam ediyorlar. Yedi Bosnalı'nın şehid düştüğü bir yere yedi binalık büyük bir kampus inşaatı hızla devam ediyor. Emeği geçenlere şükranlarımızı sunarken, Bosnalılara eğitim öğretim alanında daha fazla ve daha çok yönlü katkılarımızın olabileceğini düşünürüz.

Daha çiçeği burnunda bir kuruluş olan *Fidan Tours*'un öncülüğünde son iki yılda on binden fazla insan Bosna'ya ziyarete gelmiş, Nisan-Mayıs aylarında ise Türkiye'den gelenler ilk sıralarda yer alıyor. Bosna ruhunun diri ve taze tutulması, karşılıklı ilim, kültür ve ekonomik alışverişlerin gelişmesi için bu ziyaretlerin kesintisiz devam ettirilmesi gerekir temennimizi yineliyoruz.

Tarihte ve Günümüzde Bosna ile ilgili geniş alanlı ve çok yönlü bilimsel araştırma ve tahliller yapılmalı, Bosna Hersek ve diğer Avrupa topraklarındaki Osmanlı İslam kültürüne sahip çıkılmalıdır.

Savaşın çıkış nedenleri, savaş süreci ve sonrasında yaşananlar, yapılanlar, yapılamayanlar çok yönlü olarak değerlendirilmeli, gelecekte benzer yanlış ve sıkıntılara düşmemek için tedbirler alınmalıdır. Bugün Bosnalılar, son savaşın kendi kimliklerine yeniden dönme ve değerlerine sahip çıkma fırsatı olarak görmektedir. Savaşın devam ettiği sıralarda Bosna'ya İsviçre ve Avusturya'dan yardım götüren bir Boşnak Müslüman'ın **Hocam bizler yaşadığımızda Sırplaştık, sonunda Allah bize Sırpları musallat etti** tespiti de bu tezi doğrulamaktadır. Bosnalı bugün değerlerine daha bir coşku ile sarılıp sahip çıkmaktadır.

Son olarak şehitlerimize rahmet, gazilere sıhhat ve afiyet, yaşananların insanlığa ibret olmasını diliyoruz.